

K Ö Z L E M É N Y E K

AZ ELLENÁLLÁSI ÉS PARTIZÁNMOZGALOM KUTATÁSÁNAK HELYZETE MAGYARORSZÁGON

GAZSI JÓZSEF

A felszabadulás közelmúltban lezajlott 25. évfordulója, a kerek negyedszázad, alkalmat kínál arra, hogy megvizsgáljuk, mi történt az elmúlt években a magyar antifasiszta ellenállási és partizánmozgalom kutatása terén; milyen feladatokat végeztünk el, s hol vannak még kisebb-nagyobb, helyenként kiáltó elmaradások.

1945 óta 146 olyan önálló munka jelent meg, amelyek témájuknál fogva kapcsolatban állnak a vizsgált területtel. Ezek műfajilag az okmány- és forrásgyűjtemények, tudományos értekező feldolgozások, monográfiák, visszaemlékezés-kötetek, memoárok, népszerű történeti munkák, bibliográfiák és valóság ihlette irodalmi feldolgozások csoportjába sorolhatóak. Az újságokban, folyóiratokban is sok száz — részben még nem ismert — feldolgozás kapott helyet.

Az intenzív tudományos kutatás a témában a hatvanas évek elejétől indult meg. Az utóbbi 10 évre esik a megjelent munkák több mint fele, 86 feldolgozás.

A kutatás egészében véve nem áll rosszabbul, mint a második világháború korszaka más résztémáinak vizsgálata. Talán — bár ez csak szubjektív érzés — némileg még előbbre is tart, mint más területek, pl. az új hadsereg történetének, vagy a felszabadulás eseményeinek feltárása. Viszonylag jól állunk az alapvető források (okmányok, visszaemlékezések, memoárok) publikálása terén.

Az ellenállásról pl. előbb jelent meg dokumentumkötet, mint a földosztásról, a felszabadulásról, vagy az újjáépítésről.

Ami mégis türelmetlenné tesz bennünket, s egyáltalán nem ad okot a megalégedésre, az a források (okmányok, élő források) kallódó, pusztuló állapota. Ismeretes, hogy sem az illegális tevékenység, sem a partizánharc nem kedvezett az írott források születéséhez. A tudományos munka fő akadályát jelenleg is a források gyér és szétszórt állapota okozza. E témában minden feldolgozás anyagát a kutatónak előbb külső területen kell összegyűjtenie. A forrásoknak elenyésző kisebbségét lehet csak találni a levéltárakban. Ezért a feldolgozó munka mellett — a holnap érdekében, az éppen soron levő feldolgozástól függetlenül — megfelelő súllyal gondolni kell a források megmentésére is.

Mint az alábbi helyzetkép is mutatja, a magyar történészek az antifasiszta ellenállás és partizánharc fogalmát ma a korábbinál tágabban értelmezik. Munkáikban a legkülönbözőbb társadalmi osztályok, rétegek, csoportok, az egyes nemzetiségek, vallások, pártok és politikai szervezetek stb. tevékenységére is figyelmet fordítanak. Vizsgálják a kivánják az ellenállás különböző formáit (szervezett tevékenység, spontán megnyilvánulások), változatos harci módszereit és eszközeit. Témáik az ún. rémhírterjesztéstől a közigazgatás szabotálásán át a fegyveres fellépésig, a változatos és sokrétű harci eljárások egész sorát fogják át. Mindezek csúcán ott áll a tudatosan szervezett fegyveres partizánosztagok és csoportok tevékenysége, melyek kutatásaink fő területeit alkotják.

Megkülönböztetett figyelmet szeretnénk fordítani a jövőben is a kommunista párt szervezte és vezette ellenállók és partizánok küzdelmére, hiszen ezek a hazafiak harcoltak a legeredményesebben — a legnagyobb áldozatokat is hozva.

Ez a felmérés közel sem tekinti feladatának a megjelent munkák bemutatását, azok értékelését, hanem inkább a téma feldolgozott és még feltárássra váró területeire szeretné ráirányítani a figyelmet.

Az ellenállási és partizánmozgalom egyes összefüggő területein a kutatók az alábbi munkákat végezték el, illetve kell még a jövőben elvégezniük:

— Az 1941. szeptembere és 1944. májusa között bevetett 7—10 kis ejtőernyős csoportról nagyon keveset tudunk. Közöttük olyanok is vannak, amelyekről — név nélkül — csak a horthysta dokumentumok szólnak. Több újságcikk jelent meg *Borkanyuk Elekről*, *Kilián Györgyről* és *Rózsa Richárdról*. A két utóbb említett személyről életrajzi feldolgozás is készült. *Fodor Zoltán*, az egyik ejtőernyős csoport vezetője is megírta élményeit.

A fent jelzett időszak kimagasló alakja *Pataki Ferenc*. Hasznos lenne folytatni a Pataki-csoportról már korábban elkezdett publikációkat. Tanulmányban is össze kellene foglalni ezeknek a háború kezdeti és középső időszakában, elsősorban nem harci feladatok megoldására bevetett ejtőernyős csoportoknak a történetét.

Különösen keveset tudunk az Erdélyben tevékenykedőkről. Hiányosak az ismereteink a *Turjanica Anna* vezette csoportról és a Nagybátony környéki csoportról.

Az 1944 nyarán és őszén bevetett 13 ejtőernyős felderítő és szervező csoport közül az *Uszta-*, *Szőnyi-*, *Dékán-*, *Fábry-*, *Nógrádi-* és a *Lencsés-*csoport történetét ismerjük alaposabban. Talán Szőnyiek tevékenységének feldolgozása a leggyengébb. Ezt a témát, tekintettel a csoport súlyára, szerepére, újra kézbe kellene venni — de most már történészeknek.

A csoportok egy részét szétverték (*Szolvoszki-*, *Kuznyec—Molontay-*), egy része ismeretlen, feltáratlan (királyhelmei és sarkadi csoport), illetőleg a parancsnok személye (*Maléter*), vagy a csoportról elterjedt mendemondák, nem tisztázott, vagy nem tisztázható körülmé-

nyek miatt (*Örlei, Molontay*) nem foglalkoztunk velük. Bár a *Rékai*-csoport tevékenysége — a többiekkel összevetve — nem volt kiemelkedően jelentős, történetével mégis foglalkozni kellene. Az említett csoportokról ismereteink nagyon hézagosak.

Hiányzik egy olyan kismonográfia, amelyik az ejtőernyős szervező csoportok tevékenységét mutatná be. E téma feldolgozásához célszerű lenne igénybe venni a helytörténészek segítségét is.

Csupán elszórt, töredékes adatokkal rendelkezünk a nyugati szervezésű, főleg diverziós és hírszerző tevékenységet folytató csoportokról. Önálló kutatáson alapuló feldolgozás nem jelent meg róluk, de még újságcikk is alig beszél tetteikről. Pedig nincs semmi kizáró ok, hogy ne foglalkozunk velük. Tényleges tevékenységüket figyelembe véve — egy kisebb tanulmány keretében — be kellene mutatni őket. Méltatlanul hallgatunk róluk, hiszen a legtöbb hozzájuk csatlakozó egyszerű ember e kapcsolat révén a fasizmus elleni harc lehetőségét kereste. A legnagyobb létszámú a *Kovács Pál*-csoport volt, amelynek számos tagját a Gestapo végezte ki. Történetével eddig még senki sem foglalkozott. A győri szabotázs csoport tevékenységét illetően az elmúlt években folytak kutatások, de ezek eredményeit még nem publikálták.

A KMP irányítása alatt álló akciógárdák történetét Fehér Lajos több kiadást megért könyve, Csillik Gábor feldolgozása és más szerzők anyagai nyomán kielégítő mértékben ismerjük. Itt már csak az apróbb részletek és finomabb összefüggések feltárása van soron.

Hiányzik egy, a fentiekhez hasonló összefoglalás a KISZ akciógárdáiról. Ezt a munkát — szükség esetén — az ifjúsági mozgalom történetének kutatói is elvégezhetnék. Egyedül a *Ságvári*-csoportról jelent meg egy népszerű könyv Keserű István tollából. A többi gárdáról csak cikkekben és más közvetett anyagokban esik szó.

A Vörös Brigádról sem látott még napvilágot semmilyen, egy cikk igényességén túlmutató feldolgozás. Történetüket csupán szépirodalmi jellegű művekben írták meg. E tragikus sorsú, kommunista—szocialista fiatalokból álló, a fasizmus elleni harcban súlyos áldozatokat hozó csoport életének feltárása és közkinccsé tétele halaszthatatlan kötelességünk.

A budapesti peremkerületekben 11, súlyal a kommunista párt irányítása és befolyása alatt álló ellenállási és partizáncsoport működött. Viszonylag jól ismert az újpesti csoport, amelyről Földes Mihály tollából történeti és riport jellegű feldolgozás is megjelent. 1956 előtt a Szikra Kiadó egyik sorozatában Kőbánya—Kispestről is olvashattunk egy vékonyabb füzetet. A csepeli ellenállás történetét egy könyv és néhány tanulmány kielégítően örökíti meg.

Keveset tudunk azonban a nagyjelentőségű óbudai, a több apróbb csoportból álló angyalföldi és a *Demény*-csoporttal kapcsolatot tartó pesterzsébeti ellenállásról. A „Rákos” városrészek és Zugló ellenállása — a Vörös Brigádot külön is tárgyalva — úgyszintén megírásra váró feladat.

1943 áprilisában számolták fel a Soroksáron, Csepelen, Pesterzsé-

beten, Rákospalotán és Kispesten tevékenykedő, *Deák György* vezette 241 fős kommunista ifjúsági csoportot. A fiatalok fegyvereket szereztek és harci tevékenységre készülődtek. Öntevékenységük, emberi példamutatásuk megérdemli, hogy a tudományos kutatás az általánosságok és jelzők helyett érdemileg foglaljon állást ügyükben.

Gondolatként vetem fel: nem lehetne-e — esetleg a budapesti Hazafias Népfront támogatásával — újra kisebb, de már történetileg teljesen hiteles feldolgozások sorában megírtni a peremvárosi csoportok történetét. Elképzelhető ez egy összefüggő munkában is, vagy esetleg egy, a fővárosi ellenállás egészét tárgyaló nagyobb feldolgozásban. A tapasztalatok ugyanis azt bizonyítják, hogy egy ilyen, Budapestre koncentráló feldolgozás iránt az utóbbi években egyre fokozódó igény jelentkezik.

A fővárosi ellenállási mozgalom történetéhez tartoznak még az alábbi, a munkásmozgalommal valamilyen szinten kapcsolatban álló antifasiszta szervezetek és csoportok is:

— Földalatti Magyarok Szövetsége, amely a *Demény*-frakció befolyása alatt állt.

— A Szovjetunió Barátainak Magyarországi Egyesülete.

Pintér István kitűnő monográfiája — a Magyar Front és az ellenállás — mindkét területet érintőlegesen tárgyalja. Az említett szervezetekről, történetükről még viszonylag keveset tudunk. Tanulmány formában történő részletesebb feldolgozásuk elsősorban a párttörténetészek feladata lenne.

— A Márciusi Magyarország Szövetsége nevű szervezet a *Várnai Zseni*-csoporthoz kapcsolódott. Tevékenységét illetően Kiss Sándor folytatott kutatásokat.

— A *Horváth Árpád* vezette „városházi”, más néven „Laci bácsi” csoportot az ún. polgári csoportok között is megemlíthetnénk. *Markos György* „Vándorló fegyház” c. könyve és néhány kisebb *Horváth Árpád* méltatás szól csupán róluk. E téren is alapos kutatómunka szükséges még.

— A kommunista párt vonalához kapcsolódott a Tánicsics ellenállási sejt, amely megtámadta a Wesselényi utcai német laktanyát. A csoportról csak szórványos adataink vannak, a megjelent munkák ugyancsak érintőlegesen beszélnek róla.

A fentebb említett apróbb-szervezetek és csoportok nem voltak a magyar ellenállás legjelentősebb gócai, de mivel ténylegesen léteztek és tevékenykedtek, nem hunyhatunk szemet fölöttük. Értékelésüket — s ez vonatkozik az ezután tárgyalandó polgári csoportokra is — nem bízhatjuk az „Új látóhatár”, az utóbbi időben e téren oly buzgó „történetészeire”. Ezt a munkát marxista szakembereknek kell elvégeznük. A jelzett csoportok egymástól meglehetősen távol esnek. Szervezeti kapcsolat nincs közöttük. Történetüket apróbb tanulmányok sorában lenne célszerű feltárni.

A közkeletű névvel „polgári”-nak nevezett 9 csoportról eddig egyet-

len kiadvány sem látott még napvilágot. A cikkek és más jellegű írások száma is elenyésző. A kutató ezen a részterületen teljesen a sötétben kénytelen botorkálni. El kellene döntenie — általában és elvileg —, kívánatos-e ezen a területen erőfeszítéseket tenni? Szerintünk nemcsak kívánatos, de szükséges is. Ezek a polgári rétegek és csoportok a faszizmus elleni harcban nemcsak útitársak, de szövetségesek és bajtársak voltak. A népi—nemzeti egység politikája is megkívánja, hogy antifasiszta, humanista tetteik helyet kapjanak az ellenállási mozgalom történetében.

A polgári ellenállás vonalán olyan befolyásos és nagy áldozatokat hozó csoport is van, mint a Visegrádi utcai *Radó—Magyari*-csoport, amellyel feltétlenül foglalkoznunk kell. Eddig szinte semmi nem jelent meg róluk.

A *Szent-Györgyi—Várnai*-csoport történetével Kiss Sándor foglalkozik.

Viszonylag nagy befolyású, létszámban is tekintélyes szervezet volt a Magyar Hazafiak Szabadság Szövetsége. Az 1944. nyár végi és őszeleji események alakulásában is fontos szerepet kapott. Tekintettel az ott munkálkodó személyek vegyes társadalmi összetételére, a szervezetnek az uralkodó osztályokkal tartott kapcsolataira, tevékenységük marxista értékelése elengedhetetlen.

A polgári csoportok közül egyedül az „Ellenállás” nevű csoportról ismerünk részletesebb adatokat egy Debrőczy Tibor által publikált visszaemlékezés révén.

Kevésbé jelentős antifasiszta polgári tömörülések voltak a *Pálffy Géza*, *Supka Géza*, *Békeffy László* vezette csoportok és az ún. *Teleki*-csoport. Történetükről nyomtatásban szinte semmi sem jelent meg.

Mindmáig nem dolgozták fel összefüggően, gondos elemzéssel a horthysta „Kiugrási Iroda” tevékenységét. Pedig e nélkül az 1944. októberi katonai és politikai események sem érthetőek meg. Fontos kérdéseket (pl. Az ellenállás és október 15., béketapogatódzásaik, kapcsolatfelvételek a szövetségeseikkel, az ellenállás és a Horthy-féle politikai vonal stb.) kellene itt megvizsgálni.

Itt lehetne tárgyalni az ún. testőrségi ellenállás eddig még fel nem tárt eseményeit is.

A magyar ellenállás történetében különben is kevés az olyan anyag, amely a döntések felsőbb szintjéhez kapcsolódna. A jelzett témának egy alapos tanulmányban való feldolgozását a nemzeti történelem szempontjából is fontos kérdésnek tartjuk.

Az ellenállás katonai vonalának feltárása terén az utóbbi években jelentős előrelépés történt. A kérdés egészéről több összefoglaló tanulmány készült. Egyes témákra már eddig is jelentős anyaggyűjtés folyt, amelyek beérése a közeli jövőben várható.

Már sokoldalúan kutatottnak tekinthetjük a Budai Önkéntes Ezred és a XIII/1. KISKA-zászlóalj történetét.

Dolgoznak a Tánicsics- és a Görgei-zászlóalj történetén.

Sokat tudunk a Felszabadító Bizottság Katonai Vezérkara tevékenységéről, bár az ezzel kapcsolatos ismereteink főleg a bizottság

általános és nem katonai szerepét tükrözik. Pintér István tanulmánya és több más feldolgozás foglalkozik velük. A párttörténészekre vár a KMP Katonai Bizottsága, az ellenállás szervezésében játszott sok irányú tevékenységének megírása.

A Klotild utcai *Stollár*-csoportról és a XIV/2. KISKA-ról már rendelkezünk értékes nyomtatott anyaggal. (Cikkek, forrásközlések, memoárok stb.) Tanulmányban történő értékelésük azonban még várat magára.

Egyáltalán nem ismerjük a „Keleti jövő” nevű *Fürjes—Nagy*-féle tiszti csoport történetét. A 11. sz. helyőrségi kórház antifasisztái is most kezdték meg forrásanyagaik összegyűjtését. A III., V., VI., VIII/1., VIII/2., XI. jelzésű KISKA — ezeknél található antifasiszta tevékenység nyomai — alakulatok története is feltárára vár.

Nem ismerjük a mátyásföldi, a sashalmi, a kassai és a takácsi csoportokat és tevékenységük történetét, valamint az egyes nemzeti-ségi és zsidó munkásszázadoknál folyó antifasiszta szervezkedés eseményeit sem. Vannak utalásaink gondosan leplezett tiszti ellenállási csoportok működésére is. Ezek részletesebb feltáráshoz — adatok hiányában — nagyobb energia szükséges. A fent jelzett területekről elszórta cikkek és más kisebb írások jelentek meg. Az események tisztázása és bemutatása — azon a szinten, ahogy azt a források lehetővé teszik — nagyon indokolt. Kívánatos lenne a katonai ellenállás eseményeinek egy nagyobb műben történő összefoglalása is.

Az antifasiszta ellenállási és partizánmozgalom Magyarország 1944-es területe néhány fontos vidékére koncentrált. Szükséges és hasznos lenne megvizsgálni — egy-egy tanulmányban — Észak-Magyarországon, a központi bányavidékeken, Dél-Magyarországon az ellenállás fejlődését. Az ilyen regionális áttekintés a mélyebb és az eddig fel nem ismert összefüggések feltáráshoz is hozzásegítene. E téren igénybe kell venni a helytörténészek munkáját is. A téma feldolgozásának jó példajaként említhetnénk *Beránné, Nemes Éva*: „Ellenállási mozgalom és partizánharc Borsodban” c. tanulmányát.

Az újabb adatok szerint Erdélyben több olyan magyar csoportot vettek be, amelyekről eddig semmit sem tudunk. Ezért a regionális kutatást a Román Szocialista Köztársaság említett területére is célszerű lenne kiterjeszteni.

Külön vizsgálendő kérdés a kárpátaljai és dél-bácskai partizán-tevékenység. Ez utóbbiban a Jugoszláv Kommunista Párté az irányító szerep. Az említett helyeken az ottani magyar lakosság antifasiszta része is bekapcsolódott a harcba. E területek mozgalmának feldolgozása elsősorban nem a mi feladatunk. Tekintettel a nálunk található források rendkívül nagy számára, e témánál mégis kívánatos lenne valamiféle nemzetközi együttműködés kibontakoztatása, s a határon túli eredmények rendszeres adaptálása.

A vidéki antifasiszta csoportok közül a legjelentősebb a borsodi MOKAN-komité volt. Történetéről népszerű könyvek jelentek meg, s e témában most készül egy kandidátusi disszertáció is.

Dorog, Salgótarján, Tata-bánya ellenállásáról évekkel ezelőtt Pin-

tér István írt. Azóta sok új adat került elő. A bányász ellenállás témáját egyszer ismét napirendre kell tűzni. Itt is felvetődhet a helytörténészek bekapcsolódásának szükségessége. A sárisápi partizánok históriáját népszerű könyvben és más feldolgozásban eddig már több újságíró bolygatta meg. Történész legyen a talpán, aki ki tud igazodni a való események és a zsurnaliszta eltúlzások között. Vagy a bányász ellenállás keretében, vagy külön, szigorú forráskritikát alkalmazva, egyszer már rögzítenünk kellene a helyes történeti képet.

Az ellenállás központi területeitől kívül eső 8 városban volt különböző méretű, fegyveres harcra irányuló, antifasiszta tevékenység. Cikkek és más nyomtatott anyagok jelentek meg már a szekszárdi, székesfehérvári ellenállókról. Elenyészően keveset tudunk azonban a nyíregyházi, kecskeméti, dunavarsányi, komáromi antifasisztákról, a Szombathelynél bevetett ejtőernyősökről. Igaz, itt többnyire nem szervezett és nem nagyméretű tevékenységről van szó, hanem egyes személyek, vagy kisebb sejtek antifasiszta munkájáról. A győri *Sterczel-Német*-csoportról is az olvasó elé kell tárni a kutatások eddigi eredményeit.

Az itt említett területeken folyó ellenállási tevékenység feltárása hosszas helyi kutatást tenne szükségessé. Ezt a munkát a fővárosból nem lehet elvégezni. Mivel itt lokális hagyományokról is szó van, célszerű lenne bekapcsolni a kutatómunkába a megyei múzeumokat és a pártarchívumok tudományos munkatársait. A szekszárdi események feltárása pl. ily módon történt. Egy, e téren kibontakoztatott szervezett tevékenységgel a fehér foltokat rövidesen eltüntethetnénk.

Vonatkozik ez azokra az eddig ismeretlen csoportokra is, amelyek létét valamilyen hiteles forrás jelzi ugyan, de tevékenységükről semmi közelebbit nem tudunk. Szó lehet itt eddig ismeretlen csoportról, vagy ismert csoport eddig nem tudott mozgásáról, esetleg az időben és helyileg rögzíthető tényszerű adat más, már ismert csoporthoz kapcsolható. Minimumként arra lenne szükség, hogy gondosan megvizsgáljuk azokat a forrásokat, amelyeket ma ismeretlen eredetű partizáncsoportokhoz kapcsolunk. Így a vélt csoport létét, vagy nem létét, el lehetne dönteni.

Az ellenállási mozgalom jellegénél fogva nemzetközi volt. Az elmúlt években sokat tettünk azért, hogy feltárjuk a más országokban harcoló magyarok tevékenységét. Ez azért is jelentős dolog, mert számuk jóval meghaladja a hazai ellenállásban résztvevőket.

A szovjet partizánmozgalomban tevékenykedő magyarokról ismereteink hozzávetőleg közepes szinten állnak. Megjelent 2 összefoglaló tanulmány, számos visszaemlékezés és memoár. Az erre vonatkozó újságcikkek száma is meglehetősen nagy. Ezek alapján a kép teljesen rekonstruálható. A további kutatás ismereteinket e téren csak magasabb szintre emelheti. Viszonylag kevesebbet tudunk a felkészített, de be nem vetett partizáncsoportokról.

Nem mondható el ilyen biztató kép a magyar antifasiszta hadifogly mozgalomról.

Magvas kérdésekre kellene itt választ adni — a nemzeti bizottság

a légión, az emigráció szerepe, iskolák, propagandamunka stb. — rendkívül gyér forrásanyag mellett. Úgy érezzük, hogy itt egy kutató szorgalma, kezdeményezőkézsége nem is elegendő — hivatalos támogatásra, helyszíni anyaggyűjtésre, szovjet—magyar kutatásokra is szükség lenne.

Senki nem értékelte még kellően azt a hatalmas internacionalista segítséget, amelyet a szovjet nép, a Vörös Hadsereg, a magyar partizánmozgalomnak anyagi, személyi és erkölcsi téren nyújtott.

Nincs még feldolgozva a partizániskolák munkája és a Vörös Hadseregben szolgáló, azt segítő magyarok tevékenysége sem.

Az említett szovjet vonatkozású témákra széles körű anyaggyűjtést kellene kibontakoztatnunk, s a kérdésről mielőbb nagyobb tanulmányt kellene írunk.

Magyarok legnagyobb létszámában a csehszlovák ellenállási mozgalomban vettek részt. E téma avatott ismerője Pintér István, aki erről a kérdésről eddig már több — főleg összefoglaló jellegű — tanulmányt publikált. A magyarok szerepéről a Szlovák Nemzeti Felkelésben és az azt követő partizánharcokban sok cikk, visszaemlékezés szól. Jól ismerjük pl. a *Nógrádi-* és a *Fábry-*csoport történetét.

Az említettek mellett 4 olyan szlovák csoport van, amelyben önálló magyar egységek, alegységek tevékenykedtek. Dél-Szlovákia 4 helységében is volt magyar ellenállási és partizáncsoport. Ismereteink ezekről már fogyatékosak és nem mennek túl az adalékok szintjén.

14 olyan szlovák partizánbrigádot említhetnénk, amelyekben kisebb-nagyobb magyar csoportok — olykor több száz fő is — voltak. Ezek történetének feltáráshoz csupán visszaemlékezések állnak rendelkezésünkre. Ez a forrásanyag kevés. Ismereteink a jelzett csoportokról nagyon hiányosak. Nehezíti a helyzetet, hogy a határon túlról alig érkeznek olyan adatok, amelyek az ott küzdő magyarok tevékenységére utalnának. A téma feldolgozásához e területet teljes egészében vállaló gazdát kellene keresni és nemzetközi együttműködést kellene kibontakoztatni.

A Cseh- és Morvaországba került magyarok antifasiszta tevékenységéről — bár ez is számottevő volt — csak visszaemlékezések és néhány újságcikk áll rendelkezésünkre. Ismereteink e téren nem kielégítőek, s ezért itt további kutatásokra van szükség.

A jugoszláviai magyar kisebbség és a magyarországi illetőségűek részvétele a népfelzabardító háborúban az utóbbi években ismét az érdeklődés előterébe került. E témáról most jelent meg *Godó Ágnes: Magyarok a jugoszláv népfelzabardító háborúban* című könyve. A szerző nagy érdeme, hogy művében — és korábbi tanulmányaiban is — zömmel jugoszláv levéltári adatokra épít. Az egyes csoportok és személyek itt történelmileg végre helyes értékelést kaptak.

A hitelesen megrajzolt háttérbe a jövőben begyűjtendő visszaemlékezések már könnyen behelyezhetőek lesznek. Feldolgozásra vár még a Horthy-Magyarország börtöneiben és internáló táboraiban senyvedő jugoszláv hazafiak története, valamint a jugoszláv munkaszolgálatos-

sok kapcsolata a magyar ellenállással. Bazsik Renáta könyve — Mire az erdők kizöldülnek — csak egy lépés ebbe az irányba. Hasznos lenne bemutatni a Magyar Front és a jugoszláv antifasiszta bizottság együttműködését; feltárni azt a segítséget, amit a magyarok adtak az üldözött jugoszláv hazafiak mentéséhez, bűjtatásához.

A Lengyelországban küzdő magyar partizánok történetét — súlyukhoz képest — viszonylag jól ismerjük. E témával Andrzej Sochacki foglalkozott, aki a kérdésről több cikket, majd egy tanulmányt írt. A lengyel—magyar fegyverbarátságról szóló könyvének jó részét is ennek szentelte. Munkája fő érdeme, hogy sok lengyel forrást használt fel. A lengyel témáról megjelent egy memoár, több visszaemlékezés és sok újságcikk, a témát azonban nem szabad véglegesen lezártnak tekinteni.

A II. tartalékhadtest katonái lengyelországi megszálló tevékenységük során nagy segítséget adtak a lengyel szabadságharcosoknak. Itt még sok fel nem tárt adat rejtőzik. Erről a kérdésről még senki nem írt. A témával azonban nemcsak az ellenállás története kutatóinak kellene foglalkozniuk, hanem a második világháború története kutatóinak is.

A franciaországi és belgiumi magyar partizánok tevékenységéről egy tanulmány, számos memoár és több népszerű feldolgozás jelent már meg. Ismereteink szintje a témában kielégítőnek mondható. Ha valami mégis szükséges, az a sokrétű anyag szintetizálása lenne. Pécsi Anna évek óta dolgozik a franciaországi és belgiumi magyar ellenállók harcainak egy nagyobb műben történő feldolgozásán. Ezt a munkát tőlünk telhetően segítenünk kell.

A partizántevékenység mellett fokozottan érdeklődésre tart számot az 1940-es háború magyar önkénteseinek és az 1944-ben szervezett Petőfi-századnak a története.

A második világháború éveiben mint menekült, elhurcolt, vagy kitelepített személy, sok tízezer magyar került ki Németországba. Ellenállási, szolidaritási tevékenység bontakozott ki a koncentrációs táborokban, a magyarok részt vettek a buchenwaldi tábor felkelésében stb. A spontán, sokszor a humanitáson nyugvó antifasiszta tevékenység sok-sok jelével találkozhatunk. Ezeket a szórványadatokat eddig még nem gyűjtötte össze senki, a téma gazdátlan, ismereteink elenyészőek. Meglepő eredmények nem várhatók, de egy módszeres kutatás sok érdekes adatot hozhat felszínre.

A dániai magyar ellenálló honvédek történetét néhány újságcikk, egy kötetben megjelent visszaemlékezés és 5—6 publikált okmány tükrözi. A németországi téma kapcsán elmondottak e területen is érvényesek. *Világi Zoltán*, az események egykori résztvevője végzett itt kutatásokat.

Az olasz témával, mivel annak magyar vonatkozásai jelentéktelenek, nem szükséges önálló témaként külön foglalkozni.

Elhanyagoltuk viszont az akkor Angliában élő kb. 2000 magyar antifasiszta tevékenységének kutatását. A jelzett területről alig tudunk valamit, noha a források mai ismereteinknél többet sejtetnek. E témá-

val nem foglalkozik egyetlen történész sem. Pedig az ott kifejtett katonai tevékenység, politikai és propagandamunka egyaránt jelentős volt. Kívánatos lenne e téma kutatása és eredményeinek egy tanulmányban való rögzítése.

Nem hanyagolható el a **külföldieknek** — főleg a lengyeleknek, a szovjet állampolgároknak, délszlávoknak stb. részvétele a magyar ellenállásban sem. Erről alig tudunk valamit. Itt még senki nem végzett kutatásokat. A magyarországi németek antináci tevékenységéről Tilkovszky Lóránt és Fehér István tettek közzé rendkívül érdekes adatokat. A példa más nemzetiségekre vonatkoztatva is érdekes lehet.

Fel kell tárnai az Európán kívül működő magyar antifasiszta szervezetek tevékenységét is. •

Az ellenállás fontosabb *témái* között meg kellene vizsgálni az egyes társadalmi osztályok és rétegek viszonyát az antifasiszta fellépéshez, a tényleges harc módszereit, stratégiáját, taktikáját, eredményeit. Ezt a feladatot már a Fegyverrel a fasiszmus ellen c. tanulmánykötet tematikájában is magunk elé tűztük, de különböző okok miatt — főleg szerzők hiányában — nem tudtuk megvalósítani.

A gyári, üzemi ellenállás részprobléma-köreiből az utóbbi években sok anyag halmozódott fel és jelent meg a különböző feldolgozásokban. Néhány tanulmányt is közzétettek (pl. a kiürítésről, a gyárak mentéséről, a munkásság elleni fasiszta terrorról stb.), de a kérdés rendszeres megvizsgálása még hátra van. E téma annyira kapcsolódik a magyar munkásmozgalom történetéhez, hogy feldolgozása elsősorban a párttörténészekre vár. Fontos, mulaszthatatlan feladat ez. A téma — kiterjedt voltánál fogva — akár egy kismonográfia anyaga is lehetne.

A parasztság körében tapasztalható ellenállásról eddig csupán egy — kéziratban fekvő — tanulmány készült. A témával pillanatnyilag senki sem foglalkozik. A jelenség nem is volt olyan méretű, olyan súlyú, hogy feltárása iránt nagy társadalmi igény jelentkezne. Megírása inkább a kép teljessé tétele érdekében válna szükségessé. Az elvégzendő munkák sorában azonban így is a harmadik kategóriába tenném.

A magyar ifjúság németellenes tevékenységéről, elsősorban munkásmozgalmi vonatkozásban, már szó esett. Itt elsősorban Svéd László dokumentumkötetét és Pintér István feldolgozásait említem meg. A témáról már több történeti jellegű publikációt adtak ki. Az elmúlt években, főleg a NÉKOSZ történetének kutatása kapcsán, a fiatalok antifasiszta tevékenységéről jelentős anyaggyűjtés folyt. Nem ismerjük azonban részleteiben a Magyar Ifjúság Szabadságfrontját alkotó szervezetek arculatát, **tevékenységét**; az ifjúság 1944-es problémáit, helyzetét; több ifjúsági partizáncsoport harcait stb. Megírásra vár egy szintetizáló munka is, amelyik a magyar ifjúság részvételét tárgyalná az antifasiszta ellenállásban.

A katonai ellenállás részproblémáiról Mucs Sándor, Tóth Sándor és Gazsi József tollából jelentek meg tanulmányok és forrásközlések. E témában Dezsényi Miklós könyve a legkorábbi feldolgozás.

A kutatás sajátossága, hogy egyes területeket jól ismerünk, más helyeken viszont hatalmas fehér foltok tátonganak. Nagy hiba az is, hogy a katonai ellenállás történetét csupán 1944 nyarától, s nem a háború kezdetétől vizsgáljuk, holott már a háború kezdeti időszakától is található adatok a magyar honvédség egyes, demokratikus gondolkodású tagjainak a háborúval szembenálló, németellenes megnyilvánulásaira. A feldolgozandó témák sorából megemlíteném az alábbiakat: a hadsereg és 1944. október 15.; magyarok a Vörös Hadseregben; a lakosság segítése a felszabadító csapatoknak; különböző formájú népi támogatás a szövetséges hatalmak katonáinak.

Történt már néhány publikáció a Szálasi-hadsereg bomlása témakörében is, a kutatás azonban még itt sem tekinthető lezártnak.

E témák kibontása — legalább egy-egy tanulmány erejéig — kívánatos lenne.

A katonai ellenállás témakörében is számos olyan probléma akad, amelyek gazdájául a Hadtörténelmi Intézetnek kívüli történész (első-sorban a Zrínyi Akadémiáról, katonai főiskolákról) is megnyerhető lenne.

Az utóbbi évek kutatásai tárták fel, hogy a fasiszta terror viszonyai között milyen nagy jelentősége van a néptömegek nem fegyveres, közkeletű kifejezéssel szólva, passzív ellenállásának. Bizonyos tekintetben ezeknek speciális magyar vonatkozásai is vannak. Szinte nincs egyetlen olyan összefoglaló feldolgozás sem, amely végezetül ne tekintené át a nem fegyveres harc eddig feltárt adatait, változatos módszereit, formáit.

Egyes területekről (a nemzeti vagyon mentése; hamis okmányok készítése stb.) már jelentek is meg kisebb feldolgozások, de egészében ezt a témát még senki nem fogta át. Ezt a munkát egy kismonográfia szintjén is időszzerű lenne elvégezni. Forrásanyag bőven található hozzá. Esetleg olyan történész is vállalkozhatna e feladat megoldására, aki a felszabadulás időszakát kutatva mellékesen ezt a kérdést is jól megismerte.

Fontos és okvetlenül tanulmányozandó probléma az antifasiszta mozgalom felvilágosító és tájékoztató tevékenysége. Mindenekelőtt össze kellene gyűjteni — s katalogizálni — valamennyi, a háború alatt megjelentetett röplapot, illegális sajtóterméket, röpiratot, kiadványt, rajzot, plakátot stb. A cenzúra tevékenységét tanulmányozva Markovits Györgyi közölt idevonatkozó anyagokat — nem a fő témánkra irányuló módszeres és célirányos kutatással — az illegális lapokból.

Csak hézagosan ismerjük a Kossuth rádió és más titkos adók tevékenységét. Tanulmányozni kellene az ellenállási mozgalom más irányú propagandamunkáját is.

Mindezekben a területeken, sajnos, még az első lépéseket sem tettük meg. Nehéz úgy monográfiára gondolni, ahol ilyen hatalmas szakadékok tátonganak.

Az ellenállási mozgalom révén fontos híryananyagok jutottak el a szövetséges hatalmakhoz is. Erről a tevékenységről eddig még senki nem írt.

Az ellenállásról alkotott kép nem lenne teljes — s a magyar partizánmozgalom méretét és jellegét is kevésbé értenénk meg, ha nem tanulmányoznánk a pozitív jelenségként vizsgált rezisztencia másik ellenpólusát: a fasiszta terrort és terrorszerveket. Ki kell itt térni a Gestapo, az SS és SD magyarországi működésére is. Senki nem foglalkozik a büntetőintézetek, internáló táborok történetével, pedig ez szervesen kapcsolódik az ott sínylődő kommunisták és más haladó személyiségek sorsához. Még a legismertebbről, a Margit körüti fegyházról sincs önálló feldolgozás. (Ami van, az 1945-ben íródott.) Tanulmányozni kellene a lakosság megfélemlítésére és fékentartására irányuló terror eszközeit, formáit és módszereit, valamint a partizánelhárítás megszervezését. Az egyetlen Hollós Ervin kivételével, a fasiszta erőszakszervek tevékenységét senki nem vizsgálja. Az ő kutatásai is csak e témakör egyes részterületeire terjednek ki, és csak az utóbbi évektől jelennek meg. Munkájából arra következtethetünk, hogy a problémát — vagy annak egyes kérdéscsoportjait — ezután is figyelemmel fogja követni.

Szükséges, hogy a résztanulmányok eredményeként megkíséreljük általánosítani az ellenállás néhány fontos elvi és gyakorlati problémáját (mérete, jellege, a forradalmi helyzet, stratégiája, taktikája stb.). Korom Mihály és Pintér István végzett már eddig ilyen jellegű munkákat. Egyes megállapításaik vita tárgyát képezték, s ennek nyomán a problémák némelyike még ma sincs megnyugtatóan lezárva. E területeken további kutatás lenne még szükséges.

Az ellenállási mozgalom történetének feltárása a legújabbkori történettudomány egy új ágává vált. Számos kutató dolgozik ezen a területen, önálló nemzetközi folyóirataik vannak, konferenciákat rendeznek. Közösek a problémáik is, amelyek főleg a kutatás módszertana köré sűrűsödnek.

Ez a felmérés tükrözi a magyar történészek e téren végzett munkáját, s a még előttük álló feladatokat. Ennek nyomán — remélhetően — megállapítható, hogy jelenleg hol is tart a kutatás, s kirajzolódnak a legjobban elhanyagolt területek.

Az elmúlt 10 év alatt tisztas eredményeket értünk el. Az tűnik hibának, hogy alaposan feldolgozott, jól ismert területek mellett ismereteinkben még hatalmas fehér foltok vannak. Az előttünk álló feladatok rendkívül nagyok. Ennek zömét az ellenállásban részt vevő nemzedék életében kellene elvégezni. Nyilvánvaló az is, hogy ez a munka meghaladja 2—3 ember erejét, akik ezen a témán csak „partizánkodhatnak”. Nehezíti a helyzetet, hogy hiányos az alap kutatás — és az anyaggyűjtés más területeknél jóval nehezebb körülmények között folyik. A mozgalom szervezetlensége és spontaneitása miatt az események mozaikokra bomlanak, nem függenek össze, egy-egy téma valóságos mikrovilág, egyes területek kutatási eredményeit máshol már nehezen használhatjuk fel.

Az előttünk álló feladatok a rendelkezésre álló erők jobb összefogását, gondosabb tudományos szervezői munkát, a társintézmények,

egyéni kutatók, helytörténészek stb. fokozott együttműködését teszik szükségessé. Fel kell kutatni azokat is (a Zrínyi Akadémián, katonai főiskolán, egyetemi tanszékeken stb.), akiket be lehetne kapcsolni a közös munkába. Témákat, feladatokat kell adni nekik.

A legfontosabb teendőinknek az alábbiakat tartjuk:

A források terén:

— A feldolgozás helyzetétől függetlenül, folytatni kell a források, főleg a visszaemlékezések gyűjtését és publikálását.

— Meg kell szervezni, hogy az ellenállásban vezető szerepet játszó személyek írják meg memoárjaikat.

— Meg kell jelentetni az ellenállásra vonatkozó képi jellegű forrásanyagot.

— A féltucatnyi, többnyire egymásból élő, bibliográfia helyett el kell készíteni a magyar antifasiszta és partizánmozgalom teljes bibliográfiáját.

Az anyagok feldolgozása terén:

— Folytatni kell az itt jelzett, még meg nem oldott résztémák, kisebb témák sorának feldolgozását. (A kérdés jellegétől függően: cikkekben, tanulmányokban, kisebb vagy nagyobb munkákban stb.)

Ha sikerülne egyes kutatókkal elfogadtatni egy-egy részfeladatot, az nagyban előrevinné a munkát. Egy esetleges új tanulmánykötetben módszeresen és határozottan világos célokat lehetne kitűzni és megoldani. Az ilyen közös munka összefogja és szervezi a kutatókat, pontos feladatokat ad és azok megoldására készlet. Gondos válogatással kiemelhető lenne az a 12—15 téma, amelyek megírása számunkra elsődlegesen fontos.

Általuk megoldható feladatok elvégzésére fel kell kérni helytörténészeket is.

— Kismonográfiákat kellene készíteni a szövegben jelzett átfogó, összefüggő témákból. Ezeket majd a későbbi kutatás munkáin ki az elérhető legteljesebb részletességgel. (Pl.: ejtőernyős szervezőcsoportok, a magyar ifjúság részvétele az ellenállásban, a Budapest-peremvárosi csoportok, magyar partizánok Csehszlovákiában és más országokban stb.)

— Jelenlegi ismereteink szintjén össze kell foglalni mindazt, amit az ellenállásról és a partizánmozgalomról tudunk.

— Támogatni kell a mártírokról, hősi halottakról, kiemelkedő személyiségekről írandó életrajzi feldolgozásokat, általában minden biográfiai tevékenységet. (Ne hagyjuk az utókorra a ma még könnyedén megoldható feladatokat.)

— Ki kell terjeszteni vizsgálódásunkat az elvi, általános és elméleti kérdések területére is.

— Figyelmet kellene szentelni a népszerű munkáknak is. Riportszerű formában, nem értekező hangvétellel, meg kellene írni néhány kalandosabb történetű csoport históriáját.

Az összfeladatok sorából biztosítsunk elsőbbséget a kommunista és munkásmozgalommal kapcsolatban álló csoportoknak és témáknak.

A magam személyében, a munka során szerzett tapasztalatok alapján, az eljövendő években e kérdések megoldása terén látom leg-sürgősebb feladatainkat. Az itt jelzett problémák részbeni megoldá-sát kívánja elősegíteni az a pályázat is, amelyet a Magyar Történelmi Társulat hirdetett meg 1972. július 16-án.* A témaválasztáshoz szeretne segítséget adni ez az áttekintés is.

* A pályázati felhívás megjelent folyóiratunk 1972. évi 3. számában. (A szerk.)